

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 73 (1988)
Heft: 29

Artikel: Tuts ston murir
Autor: Solèr, Clau
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881690>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Tuts ston murir

da Clau Solèr

Cun la naschienscha entscheiva tutta veta e la mort ei la fin dalla veta. Tonaton ein quels dus tiarms buca da separar in da l'auter, schegie ch'ins vul normalmein buca sedar giu cun la mort durant la veta. Certs eveniments sforzan adina puspei ils carstgauns da sefatschentar cun la mort, numnadamein la mort senza¹.

Treis persunas da Lumbrein han scret sur dalla mort ni sur da caussas en connex culla mort. Els han fatg quei per che usits e funcziuns che sepiardan pauc a pauc, restien en memoria dalla glied giuvna e da tschella vart ein quels texts in maletg da lur patratgs enviers la mort. Per mintgin eis ei segiramein stau grev da nudar quellas lingias perquei che la mort ha tucchau els differentas gadas profundamein².

La mort sco ina part dall'experienscha persunala semanifestescha ella veta da quellas treis persunas e perquei lein nus indicar entgins tratgs da lur veta.

Biografias

Anny Solèr-Capaul

Naschida ils 18 d'october 1918.

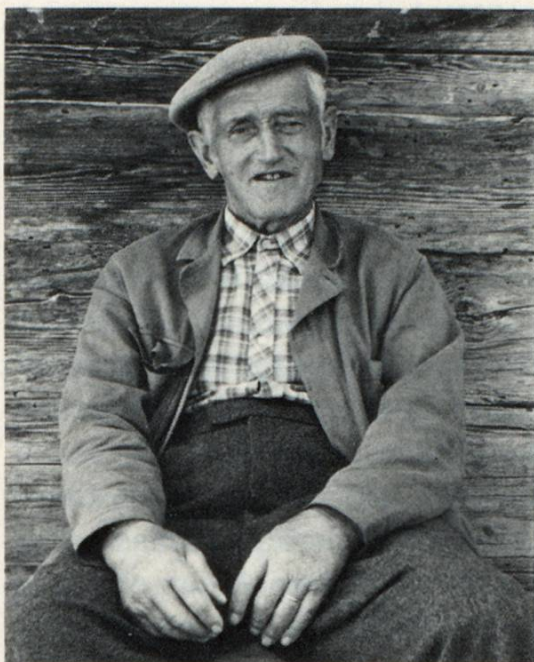
Maridada 1948, parturiu 4 affons.

Daventada vieua 1963.

Ella ha piars sia mumma 1941, remplazzau lezza per ils fargliuns pli giuvens, 1950 ei in frar morts cun 28 onns e la sora cun 20 onns. 1980 ha ella assistiu a siu bab ella mort. Da quei rapporta ella en siu text.

¹ A Lumbrein, els vitgs en general, ei la mort aunc in eveniment public che lai exequir la communitad differentas acziuns comunablas. Ins miera buca anonim.

² Martin Giusep ha palesau a mi ch'ins emprendi d'enconuscher la mort entras ina crudeivla sort, che quella experienscha gidi denton da purtar quella sort sch'ins accepti ch'ei detti buca veta senza la mort.

Giachen Valentin Capeder-Capaul

Naschius ils 11 da december 1910.

Maridaus 1946.

Bab da 4 affons. Alfons ei morts dad in onn, Serafin dad in gi. Giachen Valentin vistgescha dapi 1950 morts e fa cheutras, sco el numna sez, ina bun'ovra³. El ha vestgiu e mess circa 40 umens en bara. Giachen Valentin numna sia contribuziun: *Vestgir morts – ina bun'ovra*.

Martin Giusep Solèr-Solèr

Naschius ils 14 da schaner 1913.

Caluster naven da 1932 entochen 1940.

Maridaus 1948, bab da 4 affons.

Martin Giusep ha purtau 33 onns il crucifix grond dalla processiun dalla Dolurs da Maria, la processiun da Lumbrein. Quella crusch vegneva savens purtada dad in um ch'era tuccaus en moda crudeivla dalla sort⁴. Tier el fuva il bab morts 1941, la sora en pigliola 1943 e la mumma 1944, pia mo in onn suenter. Sia emprema feglia ei morta da poppa. La pli greva sort ha tuccau el

³ Giachen Valentin vul buca ch'ins considereschi quei survetsch sco in uffeci, mobein che quei seigi in survetsch ch'ei fa senza esser destinaus, ch'ei semplamein sedaus per cass.

⁴ Eis ei forsa vegniu creau ni silmeins manteniu in nimbus, numnadamein ch'il pievel vegli schar purtar il tribulau publicamein quella crusch sco segn da sia crusch? En tuttacass ei quella versiun vegnida palesada a mi pliras ga e da differentas personas.

entras la disgrazia mortala da siu fegl 1983, morts ella vegliadetgna da 33 onns. Il text *Usits de tucrar ils cuors, satrar, e rusaris de morts* ha el scret la stad 1985.

Ils texts

1985 hai jeu discurriu cun Martin Giusep, cun Giachen Valentin e cun mia mumma e supplicau els da scriver per quella contribuziun⁵. La finamira ei stada da schar decider mintgin sez co e tgei ch'el vegli scriver davart la mort e sias circumstanzias. Quels texts ein situai a Lumbrein e reflec-teschan era las isonzas e la situaziun geografica⁶.

Quels treis texts ein naturalmein buca ina descripziun totala da tut quei che succeda, quei ei era buca stau l'intenziun. La successiun sequenta dils texts corrispunda buca dil tut alla cronologia dils eveniments⁷.

Ils texts vegnan presentai cheu sco els ein vegni screts. Cunquei ch'els interesseschan nus specialmein muort lur cuntegn e co quel ei presentaus da mintgin, existan differenzas linguisticas mintgamai dad in text a l'auter⁸.

«Bab miera»⁹

Nies bien bab ei sin murir. La diagnosa dil miedi ei schliata. El ei staus gia dapi meins pli u meins malsauns. Era eis el staus in temps en spital. Cu nus vein saviu ch'el vegni buca meglier, havein nus priu el a casa¹⁰. Il

⁵ Mo la profunda enconuschientscha dallas persunas e la fidonza han insumma possibilitau da survegnir quels texts ch'ei en tuts graus cunscienzius. Glied dil fatg sco miedi, tgirunzas ein sapientivamein buca vegni consultai per buca professionalisar la mort.

⁶ Quei ves'ins p.ex. davart il tucrar cu la bara vegn da Surin a s. Roc.

⁷ Il tuchiez entscheiva cun la mort e cala suenter la sepultura; en certs loghens vegneva schizun tucrau entgins segns cura ch'il moribund targeva; a Lumbrein pli baul era cura ch'il spiritual mava a proveder sco Martin Giusep scriva.

⁸ L'interpuncziun e la scripziun da certs plaids ein adattadas allas normas dad oz; normas da pli baul, dil temps da scola dils scribents, ein mantenidas. Ins encorscha ch'ils texts ein vegni concepì e pér suenter vegni screts da bi; indecis ein la sintaxa, l'elecziun da plaids erudits ed en general la logica dil cuntegn.

⁹ Tetel digl editur, dunna Anny haveva mess negin.

¹⁰ Beinduras muntan ton il spital sco la casa da vegls per glied veglia ton sco da murir e plirs han piars leu il davos stel energia e voluntad ed ein beinspert morts.

miedi ei staus per nus in bien sustegn tras plaid e cussegl ed il malsaun ei sefatgs si e segidaus tenor pudèr. Aschia eis ei stau pli lev per tuts. Il matg eis ei lu vegniu mender. Lu ha el quasi mai bandunau il letg. Era ha el buca magliau bia pli, silpli in tec suppa e te. Ina notg la sonda sin dumengia ha el survegniu snavurs e febra gronda. Era ina nauscha tuoss ha mudergiau el. La damaun ha el entschiet da trer. Nus vein clamau il miedi ed igl augsegner ed el ha retschiert las consolaziuns dils moribunds. Nus eran fetg trests e combrigiats schegie ch'el veva contonschiu ina biala vegliadetgna¹¹. Il comiau vegn adina memia spert. Aber avon la pussonza della mort ha tut stuiu quescher. Il flad vegneva pli e pli ensi. Ils mauns (ein) vegni freids e lu eis ei stau la pli davosa fladada. Cun larmas vein nus serrau giu ils egls al car bab ed accumpignau el cun in paternies ed in deprofundis. Igl ei il sulet agid. El ruaussi en pasch.

Lu eis ei stau da schar saver il miedi, igl augsegner, il caluster, pustar il vischi e la veta va vinavon. El ruaussi en pasch.»

«Vestgir morts – ina bun'ovra

Vegn ins supplicaus de far quei survetsch, sche fa ins quei tenor isonza e tradiziun. Tier il miert a casa vegn ei fatg la sontga crusch e claus ils egls al defunct.

Priu giu anials, rintgas e protesas.

Disvestgiu tenor basegns, salavau da sum tochen dem e cun vatta stinentau – tratg en in pèr caulstchas suten e caltscheuls ed ina camischa (alva) de nuar davon. Pli baul vegnevan ils morts lu mess sin baun e cusi en batlinis e quei era pli complicau e per quei vegneva ina femna resp. cusunza clamada neutier. Ussa, avon 30 onns, tergein en ina biala mon-dura, pia caulstchas liungas e libroc¹².

Quei tut vegn fatg el letg al (dil) defunct.

Aschia vegn el purtaus e mess en bara sin in baun liung, amiez stiva. Cheu vegn lu aunc ligiau ensemen peas e mauns (ils mauns en crusch), cun ina flisella nera ed ina corda da paternos cun crucifix. Lu vegn el cur-claus giu (per ulivar peas e mauns) cun in plumatsch ed in batlini to-

¹¹ 89 onns.

¹² En certs loghens vegn mess si allas femnas in fazalet da tgau. A Sched en Tumliasca vegn mo mess si als umens ina capetscha nera da misarocla, ina «Zepfelkappa».

Pli baul tagliav'ins savens giu allas femnas ina terschola per memoria. Cun quels cavels vegnevan veritablas ovras d'art creadas.

chen tgau. Il tgau vegn cuvretgs cun ina pintga cozza¹³. Per finiziun aunc in batlini liung surcusius, cun ruaussi en pasch ed il s. num. Suravi vegn ei tschentau 2 atgnas candeilas cun ina corda da paternos. Si da tgau (sin ina meisetta) in crucifix denter 2 bialas candeilas ardentas. Lu vegn aunc recitau las s. tschun plagas e dalla profunditad¹⁴, dau l'aua benedida ed aschia fatg plaz ad auters vischins e parents de far oraziun pil defunct.

Suenter 24 uras, sche pusseivel, vegn il defunct mess el vischi e quei sco suonda: Tschentar il vischi parallel cun la bara, enzinar el vischi cun ina candeila benedida la s. crusch ed aua benedida. Si da tgau el vischi sa vegnir mess ina scatola cun sissu il plumatsch.

Priu giud'baun la bara aschia: 2 dels davon, igl emprem sper la bara, pren ora il miert davon e surdat il bratsch al secund da l'otra vart dil vischi e pér cu gl'emprem ha l'otra part davon (bratsch) en maun, pren il tierz del ils peis, ed aschia tschentaus el vischi. Novissimamein vegn il vischi pustaus dal scrinari ord fabrica, e leutier in mied che vegn aunc springius el vischi per desinfectar¹⁵. Ussa vegn il vischi serraus giu e puspèi tschentaus sin baun e dau caschun de far oraziun pil defunct e ses perdavons¹⁶.»

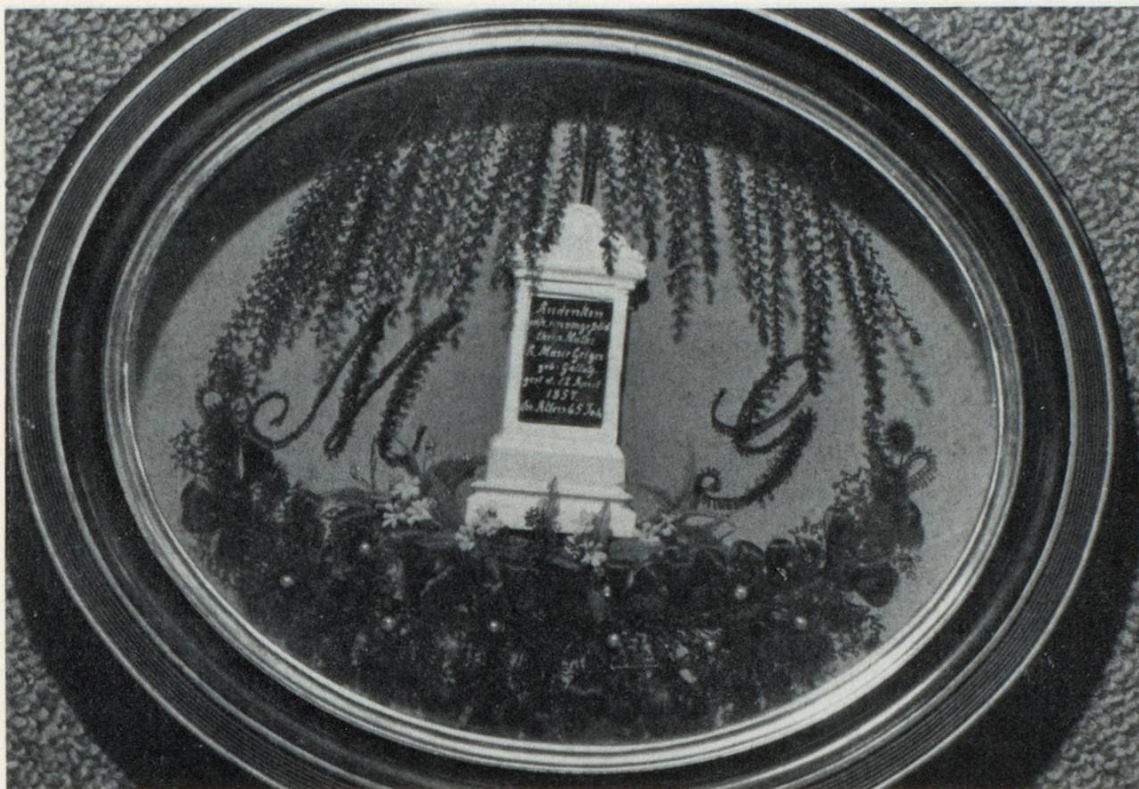
¹³ Ina interessanta descripciun furnescha in cudisch che riguarda era nossas regiuns, numnadamein il 'Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens', tom 5, c. 1053: «In neuerer Zeit wird das Gesicht mit einem weissen Tüchlein, in welches ein schwarzes Kreuz eingenäht worden, oder mit einem in Branntwein oder im Waschwasser der Leiche getränkten Lappen bedeckt, um die Leiche vor Verwesung zu schützen oder um die Katzen abzuhalten.» A Lumbrein en la Val da Mulin han ins encurschiu avon onns in moviment sut il batlini da bara, ina miur duei haver ziplau vid in'ureglia, pia eran talas mesiras da precauziun buca dil tut mo 'pil gat'.

¹⁴ Ei setracta dall'oraziun «De profundis» ch'ins recitescha ton per romontsch sco era per latin.

¹⁵ Antruras eran ils vischals ners cun magari ina crusch alva ni schizun ina cavazza malegiada. Il vischi da baret, affons morts avon che haver retschiert l'emprema s. communiun, il bia denton affons morts cuort suenter la naschientscha, era alvs, e vegneva purtaus dil padrin sut bratsch ni da duas personas. Tier barets purtavan affons matgets che vegnevan arranschai suenter en fuorma da tschupi e mess sin la fossa.

Tschupials vegnevan era fatgs per ledis. Quels eran rodunds ni ch'els havevan la fuorma dil vischi e vegnevan tschentaì sissu. Las mattauns fagevan quels tschupials setgs ni verds e mettevan en rosas da pupi.

¹⁶ Il pievel seregorda savens dallas olmas dils defuncts. Certins ein perschua di ch'ins sappi urar la sera in de profundis per las olmas e che lezzas dedestien l'otra damaun cura ch'ins giavischi.

Regurdientscha fatga ord cavels, Cazis. Ligiom etern cun ils morts.

«Usits de tucclar ils cuors, satrar, e rusaris de morts»

Mureva enzatgi, vegneva immediat dau part al caluster de dar ils tucs q.v.d. ei vegneva adina fatg de saver cun il medem zenn che nus numnein aunc oz zenn de miert. Ils tucs vegneva tucchau 2 min, 1 min lu calau e quei en 3 gadas quei ritmus¹⁷. Il tucclar ils cuors vegneva tucchau $\frac{3}{4}$ ura, aber suenter mintga quart ura vegn tucchau 5 min mo in zenn, per ils umens il zenn niev e per las femnas il zenn de miezdi. Duront tucclar ils cuors haveva il caluster l'obligaziun de cavar la fossa. Era en la caplutta de s. Roc vegneva tochen avon paucs onns tucchau ils cuors (oz vegn tucchau mo sche enzatgi giavischa). Ils morts dellas fracziuns (hofs)¹⁸ vegnevan transportai cun cavagl e schliusa; fuva la bara passada la punt a «Mulin», haveva il caluster de s. Roc de tucclar ils zenns. El vitg vegneva

¹⁷ A Cazis dett'ins ils tucs per ils umens enten tucclar treis ga, per las femnas duas ga.

¹⁸ A Lumbrein setract'ei da Silgin, Pruastg-dado, Pruastg-dadens e Surin dalla vart dretga dil Glogn e da Nussaus e s. Andriu da vart seniastra, denter Lumbrein e Vrin.

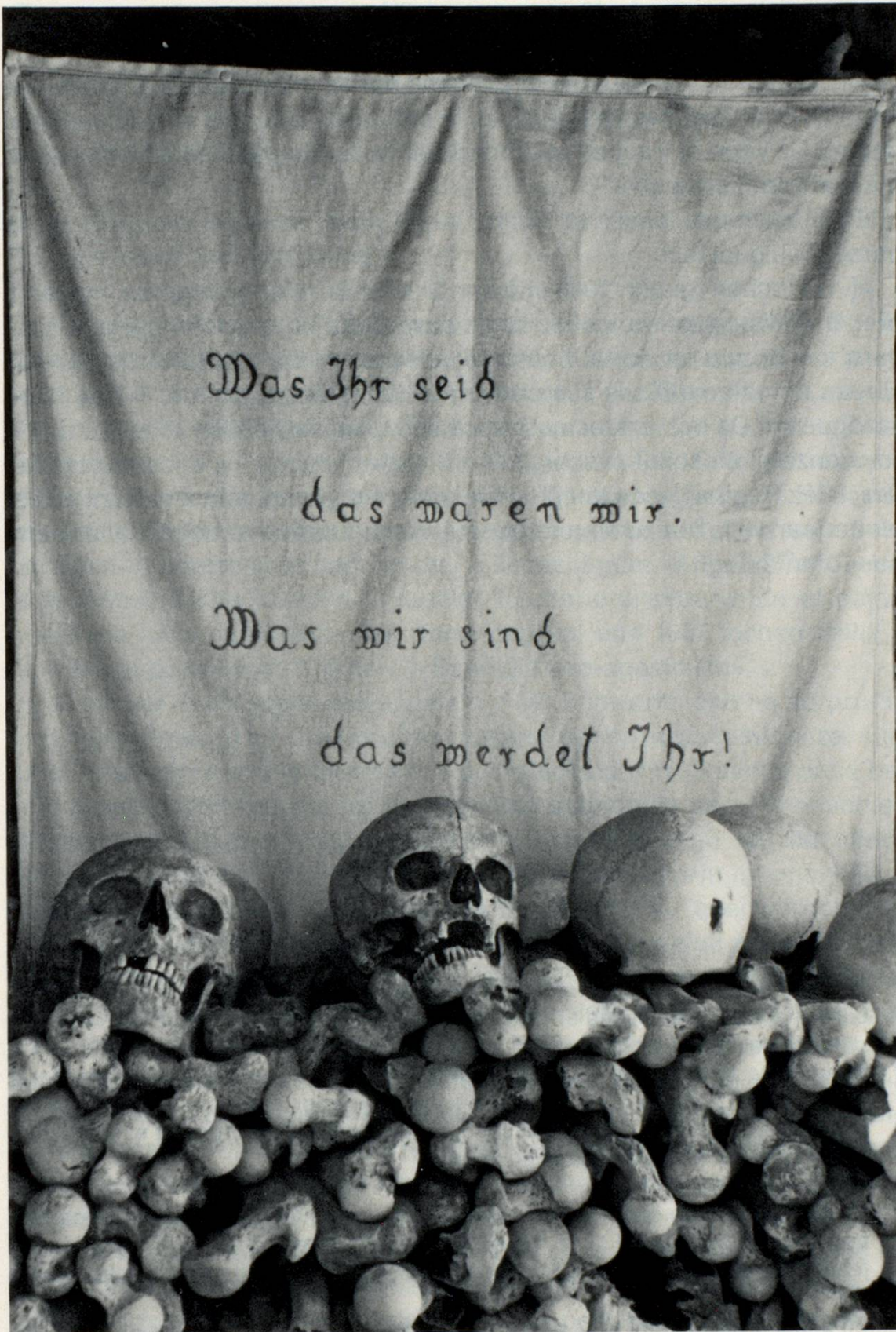
il miert purtaus en santeri pli baul de 4 mats, ils quals ins duvrava buca empustar, quels fagevan quei voluntari¹⁹. Il plevon vegneva orientaus dals parents dil defunct sche el haveva tals, cass cuntrari dagl ugau ni ev. dals organs de vischnaunca. Il plevon cun il caluster purtava il viatic al moribund e fagevan sper siu letg las oraziuns perscrettas, avon onns pli baul compignavan era auters, vischins ni parents, il plevon che purtava il viatic. Avon che passar ord baselgia vegneva ei dau in segn cun in zenn aschia che tuts savevan che ins porti Niessegner tier in malsaun. Treis seras vegneva la bara aunc salvada en casa. Cheu vegneva detg rusari grond de 5 cuors, quei fuva 3 rusaris de 5 cuors, lu vegneva aunc detg la cruna che era 10 babnos e 10 salidades, la cardientscha, la litanja, Miserere e de profundis²⁰.

Ina sera dian las mattauns igl uffeci de morts, tuttas 3 seras che la bara ei en casa vegneva vegliau l'entira notg ed era detg rusari tochen la damaun. Cun tucrar de gis (stizzar) vegneva ei auters ed era quels schevan rusari

¹⁹ El Valleis purtavan ils commembers dalla confraternitad per ina buna mort la bara; per il Grischun ei quei buca documentau, denton tuttina pusseivel.

²⁰ Aunc oz recitesch'ins quei rusari duront tucrar ils cuors e la sera sper la bara, el secumpona dallas sequentas parts: treis rusaris da 5 cuors, la cardientscha, salidada seigies ti regina, igl aungel dil Segner, las s. tschun plagas, il Miserere, il De profundis (quels dus psalms oz era per romontsch) ed ins finescha cun «Ella ruaussi en pasch». Quei cuoza aschi in'ura. Sch'ins ei aunc buca vegnius culla bara, lu vegn ei detg rusari en baselgia. Per engraziament gi in dils parents: «Paghi Dieus e Nossadunna, Dieus hagi las olmas da vos perdavons tuts. Niessegner e Nossadunna veglien dar a vus la pagaglia» ni «Dieus paghi. Niessegner e Nossadunna veglien dar a vus la pagaglia». A Trun vegn engraziu cun la suandonta fuorma: «Dieus e Nossadunna paghien; Dieus sturtegi las olmas», 3 ga, lu «Speranza ch'el seigi ni vegni ton pli gleiti avon la fatscha da Diu, sche vegni el era a rugar per vus in e scadin», lu puspei 3 ga «Dieus e Nossadunna . . .», lu «Jeu vi era haver engraziu per la memoria che vus haveis giu da ses parents, perdavons sco era per tut las olmas ch'ei spartidas or da questa casa» e per finir 3 ga «Dieus e Nossadunna . . .». 'Sturtegi' che plascheva specialmein alla buobanaglia, fuss 'trustegi' e deriva da 'trösten' che era ensemen cun 'il trost' plaids usitai el romontsch.

Sper la valur religiosa ha quei rusari era en cass da profunda tristezia ina funcziun sociala, numnadamein da dar als combrigliai il sentiment dad esser en ina communitad e da segirezia. Ultra da quei astg'ins buca emblidar che in rusari recitau da cuminonza tucra la part emoziunala fetg profund e po far emblidar il cordoli, in fatg che vegn savens tralaschaus dalla baselgia.

Carner a Mistail, 1987. Quei confiert capescha mintga Romontsch.

(oz buca pli, era buca vegliau la notg)²¹. Oz vegn la bara mess en caplutta dils morts (denton buca tuts)²².

Per vestgir il miert duvrav'ei 2 umens per ils umens e 2 femnas per las femnas, quel vegneva vestgius cun in batlini alv e cusius en quel, en quei batlini. Oz vegn ei tratg en ina mondura de dumengias (senza tschop) ed ina biala camischa alva.»

En in'aschunta descriva dunna Anny aunc enzatgei davart il til da bara, cheu quei text:

«[. . .] tochen igl onn 1968 che sur Giusep Berther ei vegnius, mavan il prer e ministrants mo tochen avon casa della bara ed ins purtava lu la bara tochen giu da scala. Leu fageva il plevon las oraziuns. Ils parents stevan lu malamein sils scalems en schanuglias entochen. Ti sas forsa seregurdar. Da bab era ei aunc aschia²³. Ussa van els en stiva. [. . .] Mu-
reva enzatgi en spital ni schiglioc ordlunder, mavan ins encunter tochen tier il Péz Regina²⁴ e da leu [vegn la bara] accumpignada a casa ni en caplutta (carner). Era quei vulevan ins inaga scassar e vegnir alla metta aber oha²⁵?»

²¹ Oz vegn il rusari recitau mintga sera naven dalla mort entochen la sepultura; cura che la bara ei messa el vischi, reciteschan las mattauns suenter rusari igl uffeci da morts.

²² Ei setracta dad in'antieriura baselgietta ch'ei sut il cor dalla baselgia parochiala dad oz. Biars onns ha ella surviu da carner e vegneva era numnada aschia. Per zuppentar affinitads cun il vargau vegn ella numnada el senn «modern» cripta schegie ch'ella ei buca quei.

²³ Quei ei stau 1963.

²⁴ In'ustria, era avon onns l'entschatta dalla vischnaunca neu da Glion, ei setractava da morts en spital ni en ina dallas paucas casas da vegls ni schiglioc egl jester. Da tschella vart, a s. Roc, mav'ins per las baras dils hofs, pareglia nota 18.

²⁵ En quels graus sesprova la gliעד da Lumbrein da mantener lur tradiziuns, apparentamein cun success.